

Богдан БІЛЯШІВСЬКИЙ
(Київ, Україна)

Облік причетних до козацької служби у Слобідських полках 1726 та 1729 рр.

Зійшовши на трон, Катерина I та її оточення опинились перед необхідністю розв'язання низка традиційних для російської держави того періоду проблем. Зокрема, серед інших у центрі уваги стала вельми відчутна нестача грошей у скарбниці та необхідність у цій ситуації утримувати успадковану від Петра I величезну армію та розгалужений державний апарат в умовах погіршення економічного становища селянства, на плечах якого лежав основний тягар сплати податків та утримання війська. Одним з головних факторів такого стану селян, у комбінації з іншими чинниками, було стягнення подушного податку (здійснювалось до 9 лютого 1727 р. тими ж військовими паралельно з проведенням заходів по перепису населення в рамках першої ревізії), збір та адміністрування котрого, в свою чергу, ускладнювалось через недосконалість нещодавно реформованої податкової системи [6, с.184-201]. Як впливає з цього далеко не повного переліку викликів, у багатьох його пунктах фігурує армія, в реформуванні котрої вбачали одну з відправних точок до покращення ситуації. Відтак цілком природно виглядає те, що дискусія навколо питань пов'язаних з військом розпочалась за п'ять днів по смерті Петра I з ініціативи генерал-прокура Сенату П.І. Ягужинського [6, с.184-185].

Згодом після розгляду низки проектів, потребу необхідності реформування армії найбільш виразно було сформульовано в указі Катерини I від 9 січня 1727 р. ухваленого на підставі доповіді Верховної таємної ради про покращення внутрішніх справ у державі. Зокрема, у ньому зазначалось, що збройні сили окрім вирішення зовнішньополітичних проблем необхідні й для утримання в покорі «...многих своевольных, российскому государству подданных народах, на которых постоянство положится невозможно, и потому доброустроенное войско и

доброуцрежденный флот всегда потребны». Тому задля розгляду стану справ у збройних силах створювалась відповідна комісія з генералітету [5, с.84-101].

На тлі урядової активності в армійських питаннях закономірно відбулось посилення ролі Військової колегії, не в останню чергу й завдяки особі її президента О.Д. Меншикова, що знаходився на піку своєї кар'єри та повернувся на цю посаду відразу по смерті Петра I [11, с.125]. Зі створенням у січні 1726 р. Верховної таємної ради, членом якої став О.Д. Меншиков, Військову колегію по суті вивели з підпорядкування Сенату, що ще раз засвідчує пріоритетність цього напрямку [6, с.191-192].

Задекларована позиція про необхідність пильної уваги до «поведінки» підданих народів у вже згаданому документі, присвяченому засадам внутрішньої політики, відображає також активність уряду і на «українському» напрямку. З перших днів правління Катерини I, керманічами держави цьому вектору приділялось чимало уваги [6, с.187-188]. Тому на перехресті унормування життя «своєвольних» народів та реформування збройних сил можна розглядати кроки уряду стосовно Слобідських полків, які іменним указом від 2 квітня 1726 р., оголошеним із Верховної таємної ради (на другому місяці її діяльності), підпорядкували Військовій колегії [12, с.600]. Цілком очевидно, що таке рішення, зважаючи на тогочасну впливовість очільника зазначеної колегії О.Д. Меншикова не могло обійтись без його ініціативи. Публічна мотивація подібної ухвали імовірно знаходилась у площині забезпечення кращої керованості полками завдяки наявності у Олександра Даниловича відповідного досвіду набутого ним унаслідок командування козацькими підрозділами в різних кампаніях, а згодом і успішне ведення бойових дій проти них та непогану обізнаність з їх поточним станом, оскільки він особисто керував рекрутуванням у кавалерійські й драгунські полки однодворців та тих, хто служив у гарнізонах на території Слобожанщини й Гетьманщини у 1720 р. Серед імовірних підтекстів появи указу, окрім явного нарощування О.Д. Меншиковим у такий спосіб «політичної ваги», варто звернути увагу на різнопланові контакти останнього з місцевою старшиною та широкі майнові інтереси на цих теренах, надто активне просування яких перед тим ледь не призвело до опали (йдеться про так звану почепську справу) та коштувало йому втрати посади президента Військової колегії [9, с.115; 11, с. 110, 112-113]. Тому, отримавши де-факто регіон у своє управління, О.Д. Меншиков, відомий своїм непомірним користолобством, потенційно міг планувати

значне розширення власної економічної активності на підконтрольних йому теренах. Майнові інтереси на території Слобідських полків фіксуються ще принаймні у двох «министров» з складу Верховної таємної ради: Ф.М. Апраксина та Г.І. Головкина; наслідками службової діяльності характеризуються обізнаність з ситуацією в регіоні Д.М. Голіцина – старшого брата командуючого українською дивізією М.М. Голіцина [9, с.115-116, 141]. Принагідно тут також варто згадати, що не високої думки про боєздатність українських козацьких формувань був іще один член Верховної таємної ради – А.І. Остерман, одна з ключових фігур, що безпосередньо формувала внутрішньо- та зовнішньополітичний курс держави за царювання Катерини I, а згодом Петра II та Анни Іоанівни [16, с.115; 6, с.240]. Тобто можна констатувати, що з семи членів Верховної таємної ради принаймні у трьох були економічні інтереси на теренах Слобожанщини, а ще двоє мали високий рівень обізнаності зі справами регіону.

Окрім переведення в юрисдикцію Військової колегії Слобожанщини згаданий нормативний акт також передбачав «учинить в них компанейцов по прежнему», задля чого ставилось завдання «тех полков жителей переписать, кому от той коллегии определено будет». До компанійських полків також приписувалися серби, що на момент появи указу перебували в команді київського генерал-губернатора, а всі дані та нормативні акти стосовно краю передавалися з Сенату до все той ж Військової колегії [12, с.600].

На думку В.Л. Маслійчука, цим указом слобідські полки прирівнювались за статусом до інших російських помісних військ, чим продовжувалась розпочата ще в останні роки життя Петра I тенденція по реорганізації подібних підрозділів півдня Росії загалом, а радикальні реформи, які реалізували у Слобожанщині починаючи з 1733 р. під орудою князя О. Шаховського, мали шанс стартувати ще 1726 р., [9, с.126-127; 10, с.116]. Але загалом багато аспектів історії Слобідської України другої половини 20-х років XVIII ст. є малодослідженими, а історіографія проблематики, пов'язаної з спробами реформування козацької служби регіону, зазначеного періоду обмежується невеличким розділом монографії В.Л. Маслійчука, присвяченої місцевій старшині [9, с.125-130] та відтворенням її головних положень у роботі О.М. Корнієнка [7, с.329-332].

Фактично поза увагою дослідників залишилися дії по реалізації положень указу від 2 квітня 1726 р. у частині збору даних про причетних до козацької служби та одержані в підсумку цих дій результати,

що відображає загальну ситуацію з вивченням обліково-статистичних джерел з історії краю першої третини XVIII ст. [2, с.413-415]. Дані обліку 1726 та 1729 рр. під кутом зору дослідження козацької старшини слобідських полків фрагментарно використовувались, зважаючи на поставлені автором завдання, лише В.Л. Маслійчуком [9, с.108, 145]. У літературі, спеціально присвяченій військовій історії, питання комплектації слобідських полків висвітлювались за даними перших років XVIII ст. з наступною «точкою виміру» на 1732 р., [1, с. 25, 46-28; 3, с.30-48; 7, с.52]. Така картина суттєво звужує можливості розуміння розвитку військової справи у зазначеному проміжку часу, а також не дає змогу адекватно оцінити масштаби участі козацтва регіону в численних тогочасних війнах, розміри втрат у них і обмежує уявлення про чисельність та соціальну стратифікацію населення регіону.

Нині інформацію про заходи з утілення указу від 2 квітня 1726 р. та зібрані дані ми маємо лише з праці Андрія Львовича Шиманова стосовно Охтирського полку, а також із копії справи, у якій відображені підсумкові дані, що збирались у 1729 р. про осіб, котрі мали відношення до козацької служби у Слобідських полках з 1700 по 1729 рр., зробленої істориком Василем Юхимовичем Данилевичем влітку 1905 р. в Московському відділенні загального архіву Головного штабу [8, с.137], фонди якого згодом увійшли до складу Російського державного військово-історичного архіву [17, с.7].

Так, для полкових ратуш Слобожанщини указ продублювала Білгородська провінційна канцелярія. Князь М.М. Голіцин, прибувши в Острогозьк 14 травня 1726 р., розіслав вимоги до всіх полковників надіслати відомості про кількість старшин, сотників, підпрапорних, компанійців, підпомічників та всіх інших причетних до козацької служби. У разі надання недостовірних відомостей полковникам тих полків, в яких будуть допущені такі переступи, загрожували персональні санкції [18, с.28]. Згадка про покарання по відношенню до порушників виконання того чи іншого припису є традиційною для розпорядчих документів російського діловодства того часу, але цілком імовірно, що додатково причиною вживання цієї формули М.М. Голіциним стала його поінформованість про численні конфлікти обліковців з Сумським, Ізюмським та Острогозьким полковниками через перешкоджання та подачу недостовірних відомостей останніми, протягом проведення ревізії у Слобідських полках, розпочатої 1722 р. [2, с.423-426]. Важливо зазначити і те, що 29 липня 1726 р. Військова колегія розпорядилась провести «смотри» військ загалом по імперії. Технологія їх здійснення

й документація, яка оформлювалась за їх наслідками, були впроваджені при Петром I 26 січня 1719 р. і передбачали виготовлення «перечневых ведомостей» та табелів, у які серед іншого мали заносити дані про наявний командний склад та підлеглих, а також додавати їх іменні списки [15, с.1, 11].

Практично за місяць М.М. Голіцину з Охтирського полку надали необхідну інформацію. У супровідному звіті від 16 червня 1726 р. тамтешній полковник Олексій Лесевицький, намагаючись забезпечити себе від цілком імовірних неточностей у звітності та можливих санкцій, зазначав, що мешканці полку «по своему черкасскому обыкновению» на одному місці не проживають, а постійно їх змінюють за власним бажанням, від чого можуть бути певні похибки.

Судячи з праці А.Д. Шиманова, подані охтирським полковником матеріали вмістили в «компутову книгу», що складалася з поіменних списків мешканців полку, причетних до козацької служби, структурованих по сотнях, яких в той час нараховувалося 20. Всього облік охопив 7700 осіб, серед них 1 полковник, полкової старшини 9 чоловік у складі одного обозного, осавула, судді, ротмістра, трьох полкових писарів та двох хорунжих; 23 полкових служителів: 8 пушкарів, 3 канцелярських писарів, 1 підосавула, 1 литаврщика, 1 сурмача, 4 трубачів, 5 польових сторожів. Сотенна старшина була представлена: двома охтирськими полковими сотниками, в самій Охтирці перебувало 78 міських служителів та купців, сотників – 15, міських та сільських отаманів – 24, сотенних писарів – 12, сотенних хорунжих – 11 та 42 підпрапорних, а також 1222 виборних козаків-компанійців та 5510 підпомічників і ще 286 – підпомічників «в подмогу негодних» через бідність, 402 – підсусідки, 65 – міських та сотенних служителів. Представників усіх чинів, що мали відношення до військової служби, загалом нараховувалося 1359 чоловік. Підпомічників та близьких за статусом груп – 6341. Після поіменних списків представників кожної з сотень, у книзі містились «сказки» з визначенням характеру службових обов'язків підпомічників по відношенню до виборних козаків-компанійців [18, с.29-31].

За твердженням А.Д. Шиманова, при підведенні підсумків пропустили 78 міщан та 9 служителів. Повністю не врахували три козацькі сотні чисельністю в 250 чоловік, які на момент складання компуту перебували в гілянському поході, а ще 40 – у Бахмуті... Всього неврахованими залишилося 404 особи [18, с.30]. Майже аналогічні дані наведено і у справі, скопійованій В.Ю. Данилевичем, але з тою різницею, що в ній у статистичні викладки не внесено інформацію про 402 козацьких

Богдан БІЛЯШВСЬКИЙ. Облік причетних до козацької служби...

підсусідка та 286 підпомічника «в подмогу негодних» [4, арк.177 зв.]. Таким чином, загальна кількість причетних до козацької служби, які підпадали під даний перепис в Охтирському полку, мала б становити 8191 особу¹.

Оскільки праця А.Д. Шиманова спеціально не присвячувалась перепису, згадки про який мали радше периферійний характер, а передусім в центрі дослідження перебували проблеми пов'язані з землеволодінням у Харківській губернії, тому цілком природно, що низка обставин, пов'язаних з проведенням обліку, залишилася поза увагою історика. Так, наприклад, досить цікавим видається питання, яким чином за місяць вдалось здійснити перепис необхідних категорій населення та скласти згадану книгу? Невідомими залишаються і принципи обліку. Нема в праці й згадок стосовно включення даних про вікові характеристики або їх відсутність стосовно осіб, котрі потрапили в компут.

Про інші підсумки цього перепису довідуємося із згаданої копії справи, зробленої В.Ю. Данилевичем. Так, подібно до Охтирського, докладні зведені показники також наявні по Сумському та Ізюмському полках. У першому з них у 1726 р. числились такими, що мають відношення до козацької служби: 1 полковник, 1 обозний, 2 осавули, 1 суддя, 3 писаря; при полковій канцелярії: 4 молодих писаря, 1 хорунжий, 5 військових музики, 3 наглядачів за артилерією, 24 пушкарів, 15 сотників, 9 сотенних хорунжих, 46 підпрапорних, 620 виборних козаків, 4448 підпомічників. У сотнях перебували: 1 наглядач артилерії, 20 отаманів у містечках, 18 писарів, 14 пушкарів, 1 відставний сотник, 57 ратушних і сотенних осавулів, 99 сотенних, ратушних та міських служителів, «бобылей скудних» – 768, 711 сусідів у придбаних дворах. Всього ж 6872 особи [4, арк.179 зв.–180 зв.].

В Ізюмському ж полку нараховувалось: полковник 1, суддя 1, писарів 2, хорунжих 2, городничий 1, сотників 18, підпрапорних 22, полкових ратушних отаманів 2, писарів 4, ключників 1, цирульників 1, музикантів 5, в містечках отаманів 30, сотенних писарів 19, в містечках городничих 7, пушкарів 63, посильних осавульців 39, польових сторожів 14, компанійців 483, підпомічників компанійців 375, «компанейских подвотчиков» – 118, рядових «тяглих» козаків 1668, «пеших неимущих и вдов» – 1123, 234 старшинських і сотницьких підпомічників і 65 чоловік в підданстві. Разом 4300 осіб [4, арк.182–183].

¹ Матеріали обліку 1726 та 1729 рр. відтворюють чисельність осіб, що мали відношення до козацької служби, без членів їх сімей та родичів.

Дані стосовно Острогозького полку значно менш деталізовані. Вони відображають лише чисельність старшини та компанійців. Зокрема наведено такі показники: 1 полковник, 1 обозний, 1 писар, 2 хорунжих, 19 сотників, 1 підпрапорний, 7 сотенних хорунжих та 427 компанійців. Сумарно 459 чоловік [4, арк.184 зв.]. Інформація ж по Харківському полку безпосередньо на 1726 р. відсутня, але з матеріалів В.Ю. Данилевича відомо, що без підпомічників полковий комплект з 1700 р. становив 1 011 осіб [4, арк.176 зв.–177], докладніше про який йтиметься нижче. Таким чином, на 1726 р. у слобідських полках фіксується 20833 осіб причетних до козацької служби без врахування підпомічників та близьких за статусом категорій Харківського та Острогозького полків.

Зібрані дані очевидно так і осіли у Військовій колегії чи згаданий вище комісії по розгляду справ у армії без якихось помітних рішень, прийнятих на їх основі [13, с.232-233]. Процедура та логіка розгляду отриманих матеріалів, як і діяльність Верховної таємної ради, установи, що фактично ініціювала утворенню «армійської» комісії, була паралізована через смерть імператриці й наступними подіями, пов'язаними з воцарінням Петра II та опалою О.Д. Меншикова [6, с.203].

Однак попри зміни політичних декорацій, ідея необхідності реформування армії залишилась актуальною і протягом нетривалого правління Петра II, що і засвідчило швидке повернення до цього питання на найвищому рівні, очевидно завдяки подальшому перебуванню на чільних державних посадах низки натхненників змін у цій сфері з часу правління Катерини I. Вже 3 липня 1729 р. Військова колегія розпорядилась про проведення чергових «смотров» полків загалом по імперії² [15, с.24], а 26 липня ухвалила відповідний «приговор» про збір інформації стосовно чисельності причетних до козацької служби у Слобідських полках [4, арк.176]. Нарешті у жовтні, з подачі Верховної таємної ради, було відроджено комісію по розгляду стану справ у армії, яка мала «повелеть армейские полки освидетельствовать с того времени как подушной сбор начался» [13, с.232-233].

Як і 1726 р. збір необхідних даних мав забезпечити командуючий українською дивізією князь М.М. Голіцин. Але цього разу стояло

² Після 1726 р. Військова колегія ухвалювала рішення про проведення «смотров» 15 травня 1727 р. та 26 лютого 1728 р. Очевидно саме цим пояснюються часті огляди військ, які проводив М.М. Голіцин в той період, а не його особистою ініціативою, як це прийнято вважати на підставі щоденника Якова Марковича.

складніше завдання, оскільки від нього вимагали надати інформацію за період з 1700 по 1729 рр., [4, арк.176] тобто за більш тривалий відтинок часу ніж це передбачалось для інших полків загалом по імперії в контексті проведення їх «смотров». Виконав одержане доручення генерал-фельдмаршал так само оперативно, як і попередню аналогічну місію. 20 серпня він доповів у Військову колегію, що огляди відбулись [15, с.25], а вже 24 листопада 1729 р. колегія одержала «ведомости», «в коликом числе Слободские полки с 700 по 729 год состояли» [4, арк.176].

Інформація про полки, яка надійшла до Військової колегії, була подана у формі екстракту, копію якого і зробив В.Ю. Данилевич³. Однак, у повному обсязі (тобто з 1700 по 1729 рр. включно) надали дані лише три з п'яти полків – Сумський, Охтирський та Ізюмський. Розділи екстракту стосовно цих полків досить однорідні за обсягом та способом подачі інформації. Наприклад, відносно Ізюмського полку статистика згрупована в таких часових інтервалах: з 1700 по 1707 рр., з 1707 по 1709 рр., з 1709 по 1714 рр., з 1714 по 1718 рр., з 1720 по 1723 рр., з 1723 по 1726 рр., з 1726 по 1729 рр. та власне на 1729 р. [4, арк. 181-183 зв.]. Окрім показників чисельності осіб, причетних до козацької служби, також подекуди наводиться інформація стосовно участі козаків у тих чи інших походах, згадки про епідемії, проведення переписів та перепідпорядкування певних груп населення (наприклад, однодворців), а також звістки про характер службових обов'язків підпомічників по відношенню до виборних козаків-компанійців. У звітності ж Харківського та Острогозького бракує даних про чисельність підпомічників. Пояснення з цього приводу дала лише Харківська полкова канцелярія, навівши традиційний і широкоживаний у таких випадках аргумент: «черкасы по своей обыкносте с места на место переходят». До того ж показники Харківського полку відтворюють не реальну на той момент чисельність осіб, причетних до козацької служби, а лише «полковой комплект», тобто затверджену штатну кількість чинів старшин і посад різних служителів – 161, а саме: 1 полковник, 1 обозний, 1 суддя, 2 осавули, 2 писарі, 2 хорунжих, 2 сотники «городових» (йдеться про сотників двох Харківських сотень), «уездных» сотників 22, сотенних хорунжих 10, молодих писарів при ратуші 6, сотенних писарів 24,

³ Відповідь на питання, чи були передані разом з екстрактом до Військової колегії якісь інші матеріали обліку, потребує додаткових архівних пошуків.

ратушних отаманів 2, пушкарів 24, трубачів 4, сурмач 1, литаврщик 1, ратушних послушників 26, сотенних послушників 30 та 850 компанійців, а всього 1011 осіб [4, арк.176-177]. У Острогозькому полку в 1729 р. нараховувалось 40 старшин та служителів, зокрема: полковник 1, обозний 1, осавул 1, суддя 1, писар 1, хорунжих 2, сотників 14, під прапорних 12, сотенних хорунжих 7 і 427 компанійців. Разом 467 [4, арк. 183 зв.–184]. У розділ екстракту, присвяченого Острогозькому полку, вказано, що його ратуша має інформацію про чисельність причетних до козацької служби лише на 1700 р. («выбрано конных и оружейных» 350 осіб), у 1703 р. до них додалось ще 40, а про інтервал з 1703 по 1718 рр. дані у цій установі відсутні. З 1718 р. (тоді полковий комплект становив 417 осіб) по 1729 р. наведена звітність на кожний рік, причому вона подана у формі таблиці, чим істотно відрізняється від способу передачі статистичних даних по інших полках [4, арк.183 зв.–184]. Стосовно Охтирського полку наявна статистика лише по 1726 р. включно, а з 1727 по 1729 рр. подана інформація тільки про тих, хто «из вышписаннаго числа в расходе» [4, арк.178]. Оскільки ми вже наводили ці дані, тому дублювати їх тут не будемо.

Сумський полк у 1729 р. виглядав так: полковник 1, обозний 1, суддя 1, осавул 1, писарів 2, при полковій канцелярії писарів 6, копіїстів 2, полкових хорунжих 2, «войсковой музики» 6, циркульник 1, сотників 18, сотенних хорунжих 4, підпрапорних козаків 47, виборних козаків 689, підпомічників 4070, курінних козаків 52, сотників наказних 2, сотенних та городових отаманів 10, один наглядач артилерії та амуніції, пушкарів 38, ратушних писарів 2, городових та сотенних писарів 13, один городничий, міських ключників 2, городових та сотенних осавулів 42, міських та сотенних «услужителей» 21, ратушних цілувальників 9, ратушних сторожів 8, десятників 7, митних зборщиків 3, митних цілувальників 8, вірних зборщиків 11, провіантських комісарів 22, «крисовых сторожей» 6, польових сторожів 2, наглядачів за лісом 2, збирачів мостових зборів 2, з купецького чину 1, іконописців 2, „скудных бобылей” 729, сусідів у придбаних дворах 609, а разом 6456 осіб [4, арк.180-181 зв.]. Щоб проілюструвати, наскільки дані, одержані у наслідок кампанії з обліку 1729 р., співвідносяться з загальною кількістю населення полку та чисельністю причетних до козацької служби разом з їх дітьми та родичами, наводимо показники по Сумському полку, бо лише по ньому наявні більш-менш повні дані, зібрані протягом переписної кампанії, що тривала у Слобідських полках з 1722 р. і в основному завершилась у 1724 р. За матеріалами цього перепису загалом

на території полку мешкало 60984 осіб чоловічої статі у 12 591 дворах, з них у підданстві перебувало 30857 чоловік або 50,6%. До козацької служби мали відношення 117 старшин і писарів, 4 157 козаків, 11 356 підпомічників і 8 091 підпомічників «сотенной тягости которые служат» по місту та 36 росіян однодворців, а разом 23757 осіб або 38,95%. У вищезазначених груп (разом з підданими) було 73 дворових служителів, 1 760 найманих робітників, 3307 підсусідків, решта припадає на представників інших груп [14, арк.133-135 зв.]. Згідно екстракту 1729 р. з 1722 по 1726 рр. причетних до козацької служби у Сумському полку нараховувалось 8376 осіб, а саме: 1 полковник, 1 обозний, осавулів 2, сотників 15, отаманів городових 3, сотенних писарів 4, виборних козаків 880, підпомічників 3025, інших кінних та волових «пеших» 3394, сусіди що в старшинських та козацьких придбаних дворах мешкають 1051 [4, арк.179 зв.]. Якщо порівняти дані з обох джерел, то виходить, що без врахування підсусідків, котрих мали й козаки і піддані, співвідношення становить 3,24 до 1, тобто на одну особу, про яку є згадка в екстракті, за матеріалами ревізії 1722 – 1724 рр. припадало в середньому ще 2,24 людини, їх родичів та дітей чоловічої статі.

Нарешті Ізюмський полк у 1729 р. був укомплектований таким чином: полковник 1, обозний 1, суддя 1, осавул 1, писарів 1, хорунжих 2, ротмістр 1, підпрапорних 27, полкової ратуші отаманів 2, писарів 7, циркульник 1, музикантів 5, дійсних сотників 11, сотників, які мали за указом бути в козаках 6, в містечках отаманів 30, там же сотенних писарів 19, в містах городничих 7, пушкарів 63, осавульців для посилок 39, польових сторожів 14, компанійців 483, підпомічників компанійців 375, «подвотчиков» компанійців 118, «рядовых тяглых козаків» 1668, вдов, піших та бідних 1123, старшинських та сотницьких підпомічників 234, а разом 4140 осіб, хоча у підсумку вказано 4240 [4, арк.183-183 зв.].

Всього на 1729 р. зафіксовано без підпомічників та інших подібних категорій Харківського та Острогозького полків 20265 осіб, причетних до козацької служби, що не надто різниться від показників 1726 р. Пояснюється така тотожність даних у цьому проміжку часу тим, як зазначено у звітності Харківського полку, що замість вибувших (потрапили у полон чи загинули або залишили територію полку), набирається заміна з «неслужащих обывателей» та підпомічників [4, арк.177]. Але така картина спостерігалась далеко не завжди протягом першої третини XVIII ст. Наприклад, в Ізюмському полку з 1709 по 1714 рр. нараховувалось 5095 осіб, причетних до козацької служби, а після епідемій 1718 і 1719 рр. – всього 1847 [4, арк.181 зв.–182].

Як і у випадку з даними 1726 р., одержані матеріали і цього разу, через передчасну смерть Петра II, так і не стали базисом для ухвалення якихось реформ в армії загалом, так і стосовно козацької служби в Слобідських полках. Такий стан речей засвідчив указ Анни Іоановни 1730 р. про чергове утворення «комисии для разсмотрения состояния армии», у якому зазначалось, що попередні аналогічні комісії нічого не зробили [13, с.286-289; 6, с.225].

Проведення обліку причетних до козацької служби 1726 та 1729 рр. чітко корелюється з відповідними заходами, що вживались загалом по імперії з метою запровадження реформ в армії, здійсненню яких завадили бурхливі події навколо російського трону протягом вельми нетривалого періоду. Зазначені акції ініціювались (як і ціла низка попередніх різних за програмою облікових заходів подібного характеру другої половини XVII ст. – першої третини XVIII ст.) з імперського центру [2, с.411-412, 416-423], в цьому випадку з ціллю одержання даних про козацьку службу в Слобожанщині з метою її подальшого реформування з можливим прицілом на наступні більш докорінні зміни. Стосовно механізму здійснення обліку та характеру інформації, що збиралась, нині маємо лише фрагментарні дані. В обох випадках безпосередню реалізацію заходів перепису забезпечували полкові ратуші, подаючи кінцеві результати у досить стислі терміни князю М.М. Голіцину – командуючому українською дивізією, який, в свою чергу, звітував перед Військовою колегією. Така оперативність виконання доручень очевидно пояснюється тим, що полкові ратуші у більшості випадків не проводили власне переписних заходів у повному розумінні, а подавали поточну внутрішню інформацію про чисельність причетних до козацької служби. Це безумовно позначалось не в кращий бік на їх повноті та точності, особливо в частині такої найбільш чисельної соціальної групи як підпомічники, що і засвідчувалось у статистиці, котру подавали з полків. Зібрана інформація, принаймні у 1726 р., оформлювалась за прикладом діловодства Гетьманщини у компути. Однак, виходячи з статистичних викладок перепису 1729 р., видається сумнівним, складання таких книг у Харківському та Острогозькому полках через значно скромніший обсяг наведеної інформації у підсумковій звітності порівняно з іншими полками, що може свідчити про певну неоднорідність діловодних практик різних полків, а відтак і про можливу варіативність технологій обліку осіб, причетних до козацької служби, та частоту їх здійснення. В який спосіб документувались дані у 1729 р., з доступних нам нині джерел визначити неможливо. Попри це важливість зібраної

Богдан БІЛЯШІВСЬКИЙ. Облік причетних до козацької служби...

інформації полягає у тому, що в 1726, 1729 рр. врахували більшість тих соціальних груп, котрі не підлягали обліку протягом акції 1722–1727 рр. [2, с.420–423]. Наявні дані відтворюють номенклатуру чинів та посад осіб, причетних до козацької служби а також їх кількісні виміри та динаміку змін. Зіставлення матеріалів обох вищезгаданих переписів з матеріалами, отриманими протягом переписної кампанії 172–1727 рр., принаймні пунктирно, дає можливість реконструювати достатньо повну картину чисельності та соціальної стратифікації народонаселення як окремих полків, так і всієї Слобідської України 20-х років XVIII ст., а також прослідкувати динаміку зрушень завдяки їх порівнянню з даними перепису 1732–1733 рр.

Джерела та література

1. *Апанович О. М.* Збройні сили України першої половини XVIII ст. – К., 1969.
2. *Біляшівський Б.* Слобідські полки та українці навколишніх губерній за ревізією 1719–1727 рр. // *Просемінарій: медієвістика. Історія церкви, науки і культури.* – К., 2008. – Вип. 7.
3. *Журавльов Д.В.* Військова справа в Слобідських козацьких полках у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. Дисертація ... кандидата історичних наук. – Х., 2002.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського – Ф. 19. – Спр. 8. – Арк. 26–27.
5. *Исторические бумаги собранные Константином Ивановичем Арсеньевым.* – СПб., 1873.
6. *Каменский А.Б.* От Петра I до Павла I: реформы в России XVIII века (опыт целостного анализа). – М., 2001.
7. *Корнієнко О.М.* Нариси військової історії України. Сумський слобідський козацький полк 1659–1765. – К., 2008.
8. *Маслійчук В. В.Ю.* Данилевич та історія Слобідської України // *Київська старовина.* – К., 2003. – № 3.
9. *Маслійчук В.Л.* Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII ст. – Х., 2003.
10. *Маслійчук В.Л.* Радикальна реформа і старий звичай (Князь Олексій Шаховський та реформування слобідських полків 1733–1735) // *Маслійчук В.* Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII – XIX ст. – Х., 2007.
11. *Павленко Н.И.* Олександр Данилович Меншиков. – М., 1984.
12. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое.* (ПСЗ) – СПб., 1830. – Т. 7.

13. ПСЗ – СПб., 1830. – Т. 8.
14. Российский государственный архив древних актов.– Ф. 248. – Оп. 13. – Д. 705.
15. Сборник военно-исторических материалов. / Под ред. Н. Ф. Дубровина. – СПб., 1893. – Вып. 3.
16. Сборник Императорского Русского исторического общества. – СПб., 1886. – Т. 55.
17. Фонды Российского государственного военно-исторического архива. Краткий справочник. – М., 2001.
18. *Шиманов А.Д.* Главнейшие моменты из истории землевладения Харьковской губернии: материалы по вопросу о старозаимочном землевладении. – К., 1883.

Богдан Біляшівський (Київ, Україна) Облік причетних до козацької служби у Слобідських полках 1726 та 1729 рр.

У статті розглядаються обставини проведення обліку причетних до козацької служби у Слобідських полках 1726 та 1729 рр. З'ясовується інформаційний потенціал зазначених джерел та наводяться дані про номенклатуру та кількісні параметри чинів та посад стосовно кожного з п'яти полків. Аналіз наявної статистики дає змогу внести важливі штрихи до картини демографічних та соціальних процесів, що відбувались у регіоні у першій третині XVIII ст.

Ключові слова: козак, облік, перепис, полк, реформа

Богдан Беляшевский (Киев, Украина) Учет причастных к казацкой службе в Слободских полках 1726 и 1729 гг.

В статье рассматриваются обстоятельства проведения учета причастных к казацкой службе в Слободских полках 1726 и 1729 гг. Выясняется информационный потенциал указанных источников, а также приводятся данные о номенклатуре и количественных параметрах чинов и должностей относительно каждого из пяти полков. Анализ приведенной статистики даёт возможность внести важные штрихи в картину демографических и социальных процессов, которые происходили в регионе в первой трети XVIII в.

Ключевые слова: казак, учет, перепись, полк, реформа

Bohdan Biliashivskyi (Kyiv, Ukraine) Registration of those participating in the Cossack service in Slobozhanshchyna regiments of the years 1726 and 1729

The events of registration in the Cossack service in Slobozhanshchyna regiments of the years 1726 and 1729 are discussed. The information potential

Богдан БІЛЯШІВСЬКИЙ. Облік причетних до козацької служби...

of these sources is found out in the publication, the data on nomenclature and quantity parameters of ranges and positions of each of 5 regiments is provided. Analysis of available statistics enables to make significant amendments to the overall description of demographic and social developments, which took place in the region in the first three decades of the 18th century.

Key words: Cossack, registration, census, regiment, reform